

סקירת ספרים חדשים

עורכת המדור: אלישבע סדן

יהודה בר־שלום (2005). **אידיאה של תיקון**. תל־אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, סדרת קו אדום. 176 עמודים.
סקר: חן למפרט.*

הספר "אידיאה של תיקון", מציע לקורא "אתנוגרפיה השוואתית" של חמישה בתי־ספר ייחודיים בישראל של תחילת שנות האלפיים. כאן מדובר במחקר איכותני שערך יהודה בר־שלום, ראש החוג לחינוך במכללת ילין, ירושלים. במשך שנה ביקר המחבר בכל אחד מחמשת בתי־הספר מספר פעמים, ריאיון, רשם, התבונן ואסף מסמכים – כל זאת במטרה "לספר את הסיפור", ולהציג את הנרטיב הייחודי והמשותף של כל אחד מבתי־הספר האלה.

בחירתו של בר־שלום לא היתה מקרית: הוא בחר בבית־הספר של נווה־שלום, שבו לומדים תלמידים יהודים וערבים, ושמגמתו היא טיפוח דו־קיום בתוך סיטואציה אישית ופוליטית קונפליקטואלית; בבית־הספר ביאליק בתל־אביב, שבו לומדים ילדי מהגרי עבודה, אשר פועל לאורה של אידיאולוגיה הומניסטית של אהבה וקבלה; בבית־הספר קדמה, המיועד בעיקר לתלמידים מבני עדות המזרח, ומבקש ליצור עבורם מקום ושייכות תוך הדגשת מורשתם התרבותית הייחודית; בבית־הספר קשת, שבו לומדים תלמידים חילוניים עם דתיים, והמציע מסגרת מגשרת של קבלה־הדדית והידברות; ובבית־הספר הדמוקרטי בחדרה, שהוא בית־ספר פתוח, המנסה למקסם עבור תלמידיו את האוטונומיה האישית ואפשרות הבחירה, בתוך סביבה חברתית השואפת לדמוקרטיה.

בתי־ספר אלה, או לפחות ארבעת הראשונים, מייצגים, כל אחד בדרכו, התמודדות עם ארבעה מן הקונפליקטים המרכזיים של החברה הישראלית (ערבים־יהודים, דתיים־חילוניים, עובדים זרים־אזרחי־מדינה, מזרחיים־אשכנזים), והם צמחו, על־פי השערתו של בר־שלום, על רקע המצוקות האישיות וחוסר־המוכנות להשלים עם המחיר והכאב שגובה כל אחד מן הקונפליקטים מילדים וילדות. גם בית־הספר החמישי, הדמוקרטי,

---

* ד"ר חן למפרט הוא ממקימי "הרשת־החברתית של תכנית־קרוב", ועוסק למעלה מעשרים שנה בעבודה עם ילדים ובני־נוער במצוקה במסגרות חינוכיות וטיפוליות שונות. ד"ר חן מלמד פילוסופיה וחקר־תרבויות באוניברסיטת תל־אביב. פרסם ספרים בפילוסופיה של החינוך, שהאחרון שבהם (שנכתב יחד עם עמיתיו, גדי אבידן וגיש עמית), "הקול השותק – מבט אחר על ילדים בבית־הספר", נסקר בגיליון זה, במדור "עיון ראשון".

למרות שלא צמח מתוך קונפליקט מובהק של החברה הישראלית, נבנה כדי להציע אלטרנטיבה למערכת החינוך הדכאנית והמנוכרת, אשר מקפחת את אפשרותם של ילדים וילדות להתפתח כאינדיווידואלים אוטונומיים, ומונעת מהם את ההתנסות בחיים דמוקרטיים של בחירה אישית והשפעה חברתית.

כל חמשת בתי-הספר מייצגים, לפי השקפתו של בר-שלום, אידיאולוגיה-של-תיקון במובן זה, שהם נטלו על עצמם להדגים, להוכיח ולממש עבור הבאים בשעריהם אפשרות אחרת, טובה, הומנית, צודקת יותר של חיים בעיצומו של קונפליקט. ברקע עבודתם של בתי-הספר אלה מתקיימת האמונה ש"אפשר גם אחרת", ושבתהליך חינוכי יומיומי ממושך, קשה ורפלקטיבי, ניתן יהיה להשפיע על המציאות לטווח ארוך, להפכה לנסבלת יותר, ואולי גם להגיע לתיקון של ממש של עוולות חברתיים.

עבודת המחקר מציגה את חמשת בתי-הספר בחמישה פרקים נפרדים, שבכל אחד מהם המחבר מאפשר לאנשי בית-הספר לספר את סיפורם ולהציג את אמונתם, בהתאם למסורת ולכללי המחקר הנרטיבי-איכותני. במקביל, מציג בר-שלום חלוקה פנימית של כל פרק, לנושאים המייצגים, להערכתו, את טיבה הייחודי של הדינמיקה של בית-הספר ושל מה שהוא מכנה "המיתוס" המיוחד לכל אחד מהם. כך, למשל, הפרק על בית-הספר ביאליק חולק למספר תת-נושאים כגון: "חמימות והיענות", "שינוי וגמישות", "המורים ותהליך השינוי", ואילו הפרק העוסק בבית-הספר הדמוקרטי חולק לנושאים כגון: "ניהול דמוקרטי", "הקשר לקהילה", "היחס למשרד החינוך". הפרק על בית-הספר בנווה-שלום מתרכז בעיקר בהשמעת קולם של אנשי בית-הספר, דיאנא ובוועז, שסיפורם האישי המורכב ורווי-הכאב משמש מטאפורה נפלאה למורכבותו של הסכסוך, מחד גיסא, ולאתגר החינוכי שהם מתמודדים אתו, מאידך גיסא. הפרק העוסק בבית-הספר ביאליק מתרכז בדמותה המופלאה של עמירה, מנהלת בית-הספר הכריזמטית, שסחפה באהבתה ובאמונתה את צוות המורים. ממנו עולה דמותה של אישה "גדולה מן החיים", מעין "מהאטמה גנדי של החינוך".

בכל תת-פרק מוצגים קטעים "מיומנו של החוקר". אלה כוללים בעיקר ראיונות ותיאורי-פעילות. בסיכומו של כל פרק המחבר מציג מספר הכללות והפניות למחקר אקדמי, התומכות בחומרים או בנתונים שהוצגו.

בפרק הסיכום המחבר מציג סדרה של תובנות והכללות על המכנה המשותף – התיקון – המתגלה בבתי-הספר.

כוחו העיקרי של הספר, וגם חשיבותו הרבה, מתגלים בעיקר בשלושת התחומים האלה:

א. חשיפת הקשר המרתק בין קונפליקט ושסע חברתי ובין הופעתה של "אידיאולוגיית תיקון" בתחום החינוך. בנקודה זו בדיוק מתגלה תפקידה החברתי החיובי של העשייה החינוכית כבסיס לתקווה ולאופטימיות. מעניין הדבר, שלמרות שההיסטוריה לא תמיד

תומכת ברעיון "החינוך כבסיס לשינוי חברתי", לפחות בכל הנוגע לחינוך אלטרנטיבי, מאז ומעולם ראו מהפכנים ושמרנים, מתקני עולם ואנשי ממסד, מבקרים ומצטדקים, בבית-הספר פתרון אפשרי למצוקה חברתית. מעניין גם לראות, שבתיהספר שהמחבר מציג נראים, לפחות לכאורה, כמממשים חלק נכבד מן הכוונה המנחה אותם, ובכך הם מדגימים את האפשרות הגלומה בחינוך. כל אחד מבתי-הספר שנחקרו מגדיר באופן ייחודי הן את מטרותיה של ההתחנכות, והן את הפעולה החינוכית. אופנים ייחודיים אלה שונים מן המובן שניתן למושג "חינוך", כפי שהוא מתורגם לפעולתם של מרבית בתי-הספר בישראל.

ב. זיהוי המכנה המשותף למספר ניסיונות חינוכיים, שלפחות לכאורה נראים שונים מאוד זה מזה ואפילו באופן קוטבי. בפרק הסיכום המחבר מציע להתבונן (בקצרה) מדיי, לטעמי, על מספר פרמטרים משותפים שהם בבחינת "תנאי להצלחה" בכל ניסיון חינוכי המבקש לחולל שינוי: "קשר בין מבוגר לילד", "קשר בתוך הקהילה הרחבה", "היכרות עם הילדים", "השלמת צרכים לילדים", ו"תחושת שייכות". מבין הפרמטרים האלה, החשוב ביותר הוא הראשון (הקשר בין מבוגר לילד). למעשה, בניתוח מעמיק יותר (שקצת חסר בחלק הסיכום, אך ניתן "לחלץ" אותו מן התיאור בפרק על בית-הספר ביאליק, למשל), אפשר להבחין שהוא המפתח המרכזי והבסיס גם לפרמטרים האחרים – ובאופן לא מפתיע, הוא גם הבעייתי ביותר בכל הנוגע לחייהם של ילדים, ילדות, מבוגרים ומבוגרות, בבתי-הספר ה"רגילים".

ג. הספר מניח, בסופו של דבר, בסיס לתקווה. הוא יוצר בקורא את התחושה שבאמת אפשר אחרת, והוא עושה זאת בשני מובנים: הן כלפי הקונפליקטים החברתיים-אישיים של המציאות הישראלית המקיפים כל אחד ואחת מאתנו, והן לגבי מערכת החינוך, העייפה, המנוכרת והמדכאת. אני חייב לציין, שבאופן אישי, דווקא המובן הראשון, הנוגע לשינוי, או לתיקון, בחברה הישראלית, שהוא חשוב יותר לבר-שלום, ואשר מודגש יותר במהלך הספר, שכנע אותי פחות מאשר המובן השני, של שינוי פדגוגי. נראה לי, שהספר מדגים היטב את כוחם של רצינות, מחויבות אנושית פשוטה, אמפתיה ופעולה מתוך ערכים, ביצירתן של מסגרות התחנכות שבהן ניתן להציע מענה למצוקתם של ילדים וילדות, ושבהן איכות החיים של מבוגרים וילדים כאחד סבירה ואפילו טובה.

למרות כל אלה, הספר אינו תף מחולשות ואציין שלוש מהן:

א. הספר מתבסס על מחקר גרטיבי. בתור שכזה הוא עושה שירות טוב לקולם של האנשים העובדים בבתי-הספר (ופחות טוב, לילדים ולילדות) – בזה עיקר כוחו, אך זו גם חולשתו העיקרית: המעבר משפה תיאורית ומציטוט-יומן למערך של הכללות ותובנות תיאורטיות, נשאר מוגבל לפחות בשני מובנים. ראשית, בסיכום הפרקים שבו המחבר מפנה את הקורא למחקרים ולתיאוריות מוכרות בתחומי החינוך והסוציולוגיה.

הפניות אלה אמורות לתמוך בנתונים ה"אמפיריים" העולים במחקר, כלומר, בראיונות ובתיאורים שמציע יומן החוקר. זה נכון מאוד מבחינה אקדמית, אך מסורבל מאוד מבחינת הכתיבה. לעתים דומה, שהמחבר רואה בעיני רוחו את תלמידיו בסמינר, וכמו אומר להם: "הנה, זה 'המקרה' שלפנינו, לאיזו תיאוריה אפשר להתאים אותו?". במקומות אחדים בספר קשה להימנע מתחושה של אילוץ, ואולי "עיגול פינות" כדי להתאים את "הממצאים" לתיאוריה.

ב. המובן השני שבו הספר מוגבל הוא המובן התיאורטי הכללי: דומה, שהמחבר אינו מרשה לעצמו להציע תיאוריה רחבה יותר המסבירה את ההקשר הסיבתי של התופעות המתוארות בספר, ומגביל את עצמו רק לסדרת ההכללות המינימלית שהמתודולוגיה המחקרית שנקט מאפשרת. שוב, נכון מבחינה אקדמית, אך חסר מבחינת דרישות ההבנה של הקורא.

ג. באותו הקשר, חסרה לי מאוד נוכחותו של המחבר עצמו. בהתאם לכללי המחקר המקובלים הציע בר-שלום את סיפורו האישי בפתיחה, ותיאר את קורות חייו (המרתקים) באותם צמתים של קונפליקט שהם רלוונטיים לנושאי הספר. אבל כאשר הוא ניגש לתיאורי בתי-הספר הוא הוציא את עצמו מן התמונה ונשאר ברקע. גם כאן, למרות שהדבר נכון מבחינת "כללי המשחק" של מחקר, בכל זאת מדובר בספר! תחושותיו האישיות במפגש עם בית-הספר, דווקא כאיש חינוך ותיק ומנוסה, הן חומר חשוב. אומרים, שלאנשי חינוך ותיקים די לשהות עשר, ולכל היותר עשרים דקות, במוסד חינוך כדי לדעת כל מה שמתרחש בו. מה ידע בר-שלום אחרי עשרים דקות? מה הרגיש? היכן מה שחוה לאור הביוגרפיה האישית שלו? איזה שינוי חווה בביקוריו הבאים? במה התרחבו ידיעותיו? – דווקא כאן השפה התיאורית מקבלת מימד של "אובייקטיביות" ונכתבת בלשון רבים (ביקרנו, ראינו, צפינו וכדומה). חבל, משום שההיצמדות ל"כללי המשחק" משאירה את הקריאה ברמת המחקר, וגוזרת עלינו, הקוראים, מנה לא מבוטלת של שעמום.

ד. החומרים שבהם עוסק המחקר, וגם הספר, הם חומרים קשים. נחשף בהם נתח מחייהם הפרטיים של אנשים שעברו טראומות של שכול, דיכוי, השתקה ודחייה. יש בספר הצצה אל מציאות חייהם של ילדים וילדות שקופים, מוכחשים, ללא זהות וחסרי עתיד. גם הניסיונות, לעתים ניסיונות הירואיים, של אנשים נפלאים וחדורי שליחות, ליצור בועה, לאפשר מקום של מציאות אחרת, נתקלים בצנינות, באדישות ובעוינות של ממסדים אטומים. לעתים, דווקא הצלחתם היא בבחינת "סדין אדום" לנגד עיניהם של מקבלי ההחלטות. אל מול כל אלה בר-שלום מציע סוג של אופטימיות נינוחה, של אמונה באפשרות התיקון. הכעס, המחאה, חוסר המוכנות להשלים עם עוול, הדרישה הקטגורית לצדק, לניכאות ולשינוי חברתי, דומה שהם נותרים נחלתם של

העוסקים בכך, ושל התיאורטיקנים של שינוי חברתי. נראה הדבר, שלמרות האמפתיה הברורה, והחשיפה החשובה שבר־שלום מאפשר למאמצייהם של "היזמים החינוכיים" (ביטוי אומלל), כפי שהוא מכנה את מובילי המהלכים בבתי־הספר הייחודיים, הוא עצמו נמנע מלנקוט עמדה רדיקלית. לפי תחושתו, זוהי צניעות, ואולי חוסר ביטחון, והם מיותרים לחלוטין.

לסיכום: מדובר בספר חשוב, שלמרות חסרונותיו מדובב קולות שותקים ומושתקים שאינם נשמעים בשיח הציבורי החינוכי במקומותינו. זהו ספר הנותן מקום של כבוד לשאיפה לתיקון החברה, ואף מאפשר הצצה מקרוב למציאות חייהם של נשים, גברים (ובמידה מוגבלת גם של ילדים), שלקחו על עצמם שליחות חברתית שמעניקה לחייהם משמעות, וחשוב מכך, מעניקה לילדים וילדות הזדמנות טובה יותר לחיים. זהו ספר המצביע על חשיבותו של המגע האישי, ועל הכרחיותה של המחויבות הערכית־אידיאולוגית. ובכך הוא מצטרף להתרסה בפני רפורמטורים וטכנוקרטים חינוכיים של ועדות, הממליצים על רפורמות ביורוקרטיות שבאמצעותן הם מבטיחים לחלץ את החינוך הישראלי מן המשבר העמוק שהוא מצוי בו.

אפרים ריינר (2005). המניפסט הדמוקרטי ומאמרים אחרים. תל־אביב: הקיבוץ המאוחד, סדרת קו אדום., 256 עמודים.
סקרה: תמר בן יוסף.*

בימים אלה של הפרטה אחר הפרטה, ושל "בעד הפרטה" ו"נגד הפרטה", טוב לראות מסמך המנתח את ההפרטה עצמה. "המניפסט הדמוקרטי" של אפרים ריינר נותן להפרטה את הכבוד הראוי לה, דווקא בחשיפת סתירותיה הפנימיות. כבר במשפט הראשון מובהר, שהמילה "מניפסט" אינה מופיעה בכותרת במקרה, אלא כהדהוד לחיבורם הידוע של מרכס ואנגלס, ותוך כוונה לנסח חלופה עדכנית לרעיונותיהם. לריינר יש ביוגרפיה המכשירה אותו לכתיבה כזו. בראשית דרכו היה קיבוצניק וממנהיגי הדור השני בשומר הצעיר ובמפ"ם. בהמשך היה מנהל במשק ההסתדרותי ויושב־ראש בנק הפועלים. משום כך, ריינר אינו עוד אחד מקהל ה"בעד" וה"נגד". היכרותו היסודית את התיאוריה הכלכלית וניסיונו המעשי, מביאים אותו להתבטאויות מורכבות יותר, כגון: "איך הגיעה החברה האנושית, ודווקא בחלקיה המשכילים

---

* תמר בן יוסף היא כלכלנית. בשנים 1991–2003 היתה חברת מערכת בעיתון "גלובס", ושימשה בו פרשנית ובעלת טור ("תמונת מצב") שניתח את המצב במשק. בשנים 1997–2001 מילאה תפקידים שונים במשרד התעשייה והמסחר, האחרון שבהם היה סמנכ"ל תכנון וכלכלה.

והמפותחים ביותר, למסקנה הפסימית הזאת, שהכלכלה – כלומר, האופן שבו המין האנושי מקיים את עצמו – מתנהלת בכוחם האוטונומי של השווקים, ואוי לה ליד אדם שתיגע בה, קשה להבין. " (עמ' 15). ריינר תוהה על המימד התיאולוגי שהשתלט על הדיון בהפרטה, ומוביל למסקנה, שממשלות אינן מסוגלות להחזיק בנכסים ולנהלם. הוא מזכיר, למי ששכחו זאת, שהמשק של היום, ובמיוחד תאגידיו הגדולים העומדים להפרטה, כבר מזמן אינו בנוי מפירמות משפחתיות שאולי גילו גמישות ייחודית בניהול, אלא מחברות שמניותיהן נסחרות בבורסה, וניהולן מופקד בידי ביורוקרטים. "ובאיזה תורה כתוב שבירוקרטיה ממשלתית אי אפשר שיהיה לה כושר ניהול, ואילו ביורוקרטיה עסקית היא סמל היעילות." (עמ' 19).

ריינר אינו מתנגד להפרטה. הוא דווקא תומך בה, אך במינון ובאופן הראוי. לפי תפיסתו, מי שמחפש תחרות, צריך לעודד מגוון של צורות בעלות, כפי שמעודדים את פעילותן הבורזמנית של חברות כמו קוקה קולה ופפסי קולה. קיומם במקביל של עסקים פרטיים, עסקים פרטיים שהונפקו, ועסקים ציבוריים נעדרי גרעין שליטה פרטי, הוא על-פי ריינר מנשמתו של הפלורליזם הכלכלי – זה שתורם לקיומה של דמוקרטיה.

החתימה לדמוקרטיה כלכלית היא עילת כתיבתו של "המניפסט". ושוב, אולי במפתיע, למי שהתרגל למסרים שטוחים, כותב המניפסט רואה את הדמוקרטיה הכלכלית כיציר כפייה של כלכלת השוק הקפיטליסטית. אין יותר דמוקרטי בעיניו מאשר התנהלותן של חברות בורסאיות, שבהן הריבון הוא ציבור בעלי המניות, והרשות המבצעת (הדירקטוריון ונושאי המשרות) מחויבת לריבון בחובת אמון. אותו מרכיב דמוקרטי חסר בחברות הממשלתיות, שבהן אין לציבור זכות בעלות או הצבעה. את הכשל הזה ריינר מבקש לתקן בעזרת הנהגתה של "זכות קניין אזרחית" – הפיכת כל החברות הממשלתיות בישראל ובמדינות אחרות לחברות ציבוריות שבעליהן הם אזרחי המדינה ומשקי הבית שלה. ואז, על-פי אמונתו, תפחת התמיכה העממית בהפרטה. האלטרנטיבה שתתפוס את מקומה היא הענקת אופציות סחירות לכל האזרחים. הוא מעריך, ששליטת זכות הקניין במפעלי חברת העובדים ובמגזר הציבורי היא מן השגיאות שהמאסו על העם את הסוציאלי-דמוקרטיה, ומשום כך תולה מחבר המניפסט הזה תקוות בתחיתה בעקבות מודל הפרטה שלו.

ראוי לומר, שעצם ההצעה לחלק מניות לכל האזרחים אינו חידוש. אפשרות כזו נדונה לקראת הפרטת בנק לאומי. מנגד נשקל הליך הפרטה הרגיל, המתבסס על מכירת גרעין שליטה לקבוצת משקיעים נבחרת, ומכירת מה שנותר למי שמסוגל לקנות. תרומתו של ריינר היא בתשתית הערכית שהוא מוסיף – תשתית חשובה, דווקא משום שבכלכלה הנימוקים המעשיים תמיד נוטים לכאן ולכאן. הבחינה הערכית מזכירה את מה שנשכח לעתים קרובות: כלכלה אינה עומדת בפני עצמה, אלא מהווה

דרך למטרת קצה. לא רק התעשרות של כמה אנשים, אלא גם דמוקרטיה, יציבות השלטון ורווחת הכלל הן המטרות הראויות.

כדאי להעיר, שמודל החלוקה, כפי שהמחבר ואחרים מנסחים אותו, עדיין אינו מעובד מספיק כדי להבטיח שהמניות יישארו בידי מקבליהן. ניסיון ההפרטה שנעשה ברוסיה מוכיח, שאנשים המתקשים בפרנסתם השוטפת יתפתו למכור את הנכס שקיבלו. כך, בצבירה סבלנית של מניות לאורך תקופה, צמחה שכבת האוליגרכים ברוסיה. לפיכך, המהלך שריינר ואחרים מציעים יהיה שלם רק אם יובנו בתוכו אמצעים לחסימת השתלטותם של יחידים על החברות המופרטות, כמו, למשל, איסור מכירתן של המניות שחולקו למשך מספר שנים. וכאן אולי יבוא מי שיתהה האם איסור כזה אינו סותר את החופש הדמוקרטי.

התייחסות מתבקשת אחרת היא מכירת המניות לזרים, לאחר שחולקו לציבור, כאשר מכירתן מותרת. בישראל, המכירה לזרים משום־מה חביבה על הממסד הפוליטי־כלכלי־תקשורתי, בעוד שבאירופה ובארצות־הברית מתעוררת כלפיה התנגדות גוברת. בצרפת, כשנפוצו שמועות על ניסיון השתלטות עוינת של פפסיקו על דונוה, הגיעו הדברים עד להתבטאות ברורה נגדה מפי ראש הממשלה. בארצות־הברית נדחו לאחרונה שני ניסיונות השתלטות סיניים על חברות. התפתחות כזו היא לעתים רעה לעסקים (הצעת המחיר הסינית היתה גבוהה מזו האמריקנית שהתקבלה), אבל ייתכן שההקשבה הזו לציבור מעידה על דמוקרטיה בשלה יותר.

הסתכלות מעניינת על הפרטה ודמוקרטיה מתקבלת מן הטענה המושמעת מפי משקיעים מקומיים וזרים ברוסיה נגד הלאמתה מחדש של חברת האנרגיה "יוקוס" ומאסרו של מנהלה, מיכאיל חודרוקובסקי. גורמים עסקיים טוענים, שהמשפט המתנהל נגדה הוא פוליטי, בגלל תמיכתו של חודרוקובסקי בארגונים שהם עוינים לנשיא רוסיה ולדימיר פוטין. האם אין ההפרטה, שהפכה על פניה את חלוקת ההכנסות ברוסיה, שהקימה מעמדות חדשים והפילה אחרים, אקט פוליטי? כך שוב חוזרים לתפיסתו של ריינר על הקשר בין הפרטה לדמוקרטיה.

פרקיו האחרים של הספר הם אסופת מאמרים שפורסמו בעיתון "הארץ". גם בהם מתבלטת גישתו הדיאלקטית של המחבר. "מה מפריע לנו יותר" – תוהו ריינר – "תורתם הכלכלית של פקידי האוצר או אומנותם? תורתם מחייבת את הממשלה לשמור מרחק מן המשק ולהסתפק ביצירת התנאים לפעולתו החופשית. אומנותם, לעומת זאת, משליטה אותם על המשק – שום דבר לא זו עד שאחרון פקידי האוצר מטביע עליו את חתימתו." (עמ' 89).

באותה הסתכלות חצויה, איש השמאל שהיה גם מנהל עסקי, מתלבט בין "תקווה להתקוממות חברתית, או חשש ממלחמת אחים" (עמ' 60). ספרו של ריינר ראוי להיקרא בשל התלבטות זו והתלבטויות אחרות. הן מקנות לו את המימד שכמעט

נעלם מן הדיון החברתי-כלכלי בישראל. לא סגידה לכלכלת השוק, או קינה על אלה שנזרקו לצדי הדרך; אלא הבנה עמוקה של קשרי-הגומלין בין חלוקת הכוח הכלכלי, היכולת להתפרנס בכבוד, המערך המפלגתי-פוליטי, והדמוקרטיה. מיותר לומר, לאחר כל המובאות, שספרו של ריינר אינו ספר מדעי, למרות התעסקותו בנושאים "כבדים". הוא מופנה לקהל הרחב, ועשוי לדבר אליו בשל רהיטות הכתיבה וקלילותה.

ג'וזף א' שטיגליץ (2005). **אי נחת בגלובליזציה**. מאנגלית: רחל אהרוני. הקדמה: אריה ארנון. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, סדרת קו אדום. 326 עמודים.
סקרה: מוריה אבנימלך*.

קונצרט הרוק העולמי המרתוני Live8, שהתקיים ב-2 ביולי, בערב המפגש של 8 מנהיגי המדינות העשירות, ה-G8, באדינבורו, במטרה ללחוץ עליהם לפעול לצמצום העוני והרעב באפריקה, הוא הזדמנות לחזור לספרו של ג'וזף שטיגליץ, שעתה זה יצא לאור בעברית. בוונו וחבריו בלהקת U2, הפינק פלויד, פול מקארטני, סטיווי וונדר, דוראן דוראן ומאות המוסיקאים שהופיעו בפני מיליון וחצי בני אדם שנכחו בקונצרטים ומאות מיליוני הצופים בטלוויזיה, העבירו למנהיגי העולם מסר ברור: עליכם למחוק חובות למדינות העניות, להכפיל את הסיוע, לשנות את תנאי הסחר כך שיהיו הוגנים יותר ו"להפוך את העוני להיסטוריה".

ברגע שברירי זה של חסד ותקווה כדאי לחזור ולקרוא את הספר, שהיה קו פרשת המים בדיון על הכלכלה הגלובלית. עד לפרסומו, בשנת 2002, התנהל השיח הביקורתי על הגלובליזציה בשוליים. בדיון המרכזי שלטו החסידים המובהקים של הגלובליזציה ושל "קונסנזוס וושינגטון": ראשי קרן המטבע, הבנק העולמי וארגון הסחר העולמי, נגידי בנקים מרכזיים, שרי אוצר, מנהלי תאגידים רב-לאומיים וראשי הקהילה הפיננסית והעסקית. מי שכפר בעיקרי האמונה שהתגלמו ב"קונסנזוס וושינגטון", או העז להצביע על תוצאות שליליות של הגלובליזציה, נשמע נלעג ואנכרוניסטי.

גל ההפגנות שפרץ בסיאטל בדצמבר 1999, ותנועת ה"אנטי-גלובליזציה"¹, יצרו תמיכה המונית והולידו כותרות צבעוניות, אך השיח הכלכלי המרכזי דחה את טיעוניהם בבזז. ספרו של שטיגליץ סימן את השינוי. כאשר הביקורת באה מפיו

---

* מוריה אבנימלך היא מרצה במחלקה לכלכלה, המסלול האקדמי של המכללה למינהל.
1 המושג "אנטי-גלובליזציה" לא הופיע כלל ב"ניו-יורק טיימס" עד 1999, ואילו בשנת 2000 הוא נזכר ב-514 כתבות. השימוש במנוע החיפוש גוגל העלה 123,000 קישורים למונח אנטי-גלובליזציה, ו-3.3 מיליון קישורים למונח גלובליזציה.

של סגן נשיא הבנק העולמי, שהוא גם אחד מגדולי התיאורטיקנים הכלכליים וזוכה פרס נובל לכלכלה לשנת 2001, קשה היה לפטור אותה בביטול. ספרו העסיסי היה ל"ספרון האדום" של תנועת האנטי-גלובליזציה, ולסדין אדום בעיני ראשי קרן המטבע ופונדמנטליסטים כלכליים אחרים. אחרי פרסומו נדרשה הגלובליזציה לכתב הגנה, וכמוה המוסדות הבין-לאומיים.²

הספר מבוסס על החוויות האישיות של המחבר בשלוש השנים (1997–2000) שכינה בתור הכלכלן הראשי של הבנק העולמי, שבהן פגש "אלפי פקידי ממשלה, שרי אוצר, נגידי בנקים, אנשי אקדמיה, עובדי פיתוח, נציגי עמותות, בנקאים, אנשי עסקים, סטודנטים, חקלאים ואקטיביסטים פוליטיים", ביקר אצל אנשי גרילה איסלמית במינדנאו (הפיליפינים), יצא למסע רגלי בהרי ההימלאיה לראות במו עיניו בתי-ספר מרוחקים בממלכת בהוטן ופרויקט השקיה בכפר נפאלי נידח, וזימן את עצמו למפגשים עם משתתפות בתוכניות להפעלת נשים בבנגלדש ועם כפריים עניים בסין.

ממפגשים אלה למד שטיגליץ, שמדינות אפריקה משלמות את המחיר הכבד ביותר. אתיופיה, בוצואאנה, קניה, אוגנדה, חוף השנהב ומדינות אחרות באפריקה אינן מצליחות להיחלץ מן העוני באשמת המוסדות הבינלאומיים שכופים עליהן את כללי "קונסנזוס ושינגטון" ואת סדר העדיפויות המופרך שלו: החזר חובות לפני פיתוח בתי-ספר ומרפאות, ריסון אינפלציה לפני צמצום האבטלה, חשיפת הבנקאות המקומית לתחרות מחוץ-לארץ לפני הבטחת אשראי לחקלאים מקומיים, תמיכה בסכסוד לחקלאי ארצות-הברית המסב לחקלאי מדינות אפריקה הפסד שגודלו (350 מיליון דולר לשנה) עולה על סיוע החוץ האמריקני לאותן מדינות, הגנה על זכויות קניין רוחני המונעות תרופות מצילות חיים מתושבי היבשת, ותמיכה בפירטיות ביולוגית המפקיעה ידע ומשאבים מן המדינות העניות ורושמת פטנטים על מוצרי מזון ותרופות מסורתיות.

שלוש השנים שעבד בבנק העולמי סיפקו לטיגליץ את התשובות לשאלות: מדוע מותקפת הגלובליזציה, חרף תרומתה לצמיחה כלכלית, לשיפור חיי מיליוני בני אדם באסיה, ולהעלאת תוחלת החיים במדינות רבות? מדוע מותקפים תאגידים המספקים לעניי העולם השלישי תעסוקה בשכר נמוך? מה הקשר בין זכויות קניין רוחני וסוגיות של הנדסה גנטית לרעב ולתמותה מאידס באפריקה? מה גרם למשבר הפיננסי שהחל באסיה והתפשט לעולם כולו? איך עברו הנכסים הלאומיים של רוסיה לקומץ אוליגרכים מושחתים? לדברי שטיגליץ, חלוקת ההכנסות העולמית הפכה להיות שוויונית פחות מאי-פעם, העוני גדל, הרעב והתחלואה באפריקה נמשכים, והאיומים על הסביבה ועל הרווחה האנושית גדלים.

שטיגליץ טוען, שהגלובליזציה פתחה הזדמנויות סחר, חשפה בני אדם ומדינות לידע ולטכנולוגיות, תרמה לצמיחה כלכלית, להעלאת רמת החיים ולשיפור הבריאות

2 ראו למשל את הספר Bhagwati, J. (2004). *In defence of globalization*. Oxford University Press

במדינות רבות, במיוחד בסין, בהודו ובמדינות מזרח אסיה. אבל הדרך שבה היא מתנהלת היום אינה מיטיבה עם רבים מעניי העולם, פוגעת בסביבה ומסכנת את יציבות הכלכלה העולמית. הוא אינו מפנה את ביקורתו לגלובליזציה, אלא לאימוץ הקשוח של "קונסנזוס וושינגטון" ואכיפתו הבלתי מתפשרת על המדינות העניות בעולם. המסקנה שלו היא, שצריך ואפשר לעצב גלובליזציה הוגנת ואנושית, שתתמקד בהעלאת רמת החיים של העניים ותבטיח צמיחה בת־קיימא, שוויונית ודמוקרטית.

כלכלנים מן הזרם המרכזי לא יכלו להתעלם מן המסר המרכזי של הספר: הגלובליזציה תורמת לצמיחה ולעושר, אבל שחקניה הראשיים וחוקי המשחק שלה, שנבנו תוך שימוש אידיאולוגי ומניפולטיבי במודלים כלכליים, תרמו להגדלת אי־השוויון בעולם, להעמקת האבטלה, לניצול ועוני, להרס החברה והסביבה ולמשברים פיננסיים, ולא חילצו את עמי אפריקה מרעב ומתחלואה. כלכלנים מובילים בעולם, ובמיוחד קבוצת זוכי פרס נובל לכלכלה (ארוא, סולוא, אקרלוף, סמואלסון ואחרים) משמיעים את קולם נגד השימוש הנלוו בתיאוריה כלכלית, כביכול, כדי להצדיק את תרופות האליל לבעיות כלכליות. אחדים מן הפוליטיקאים, ביניהם שיראק ובליר, כבר אימצו את השיח החדש. למרבית האירונים, הספר חולל את השינוי ששטיגליץ לא הצליח לחולל בעת שכינה בתפקיד הבכיר בבנק העולמי, והביקורת שלו על האסטרטגיה של הקרן והבנק סללה את דרכו החוצה.

אחד השחקנים במגרש הגלובלי שזכה להצלחה מידו של שטיגליץ הוא נגיד בנק ישראל פרופ' סטנלי פישר, שלפני מינויו מילא תפקידים בכירים בבנק העולמי, בקרן המטבע הבינלאומית ובסיטי גרופ, קבוצת הפיננסים הגדולה בעולם. שטיגליץ מאשים אותו על חלקו בגיבוש "קונסנזוס וושינגטון" ובטעויות אסטרטגיות של קרן המטבע, שהובילו למשבר באסיה ולקריסה הכלכלית של רוסיה, וגם בכך שעבר "בדלת המסתובבת" למשרה מרופדת בעולם התאגידים. לפחות אשמה זו ניפץ פישר כשנענה להצעה לוותר על משרתו המשתלמת בסיטי גרופ ולהתמנות לנגיד בנק ישראל.³

פרופ' אריה ארנון מאוניברסיטת בן־גוריון בנגב הוסיף לספר הקדמה מחכימה, ובה קשר את הספר לביקורת שלו על אימוץ סדר־יום שמרני בישראל, שהתרחש לפני 20 שנה, עם הפעלת תוכנית הייצוב הכלכלי לריסון האינפלציה.

3 תשובה עקיפה להאשמות של שטיגליץ מצויה במאמרו של ס' פישר (2004). גלובליזציה ואתגריה, רבעון לכלכלה, (2)40, 265–306. המאמר מבוסס על הרצאה שנשא פישר בכנס האגודה האמריקנית לכלכלה שנערך בינואר 2003.

Danny Burns, Frances Heywood, Marilyn Taylor, Pete Wilde & Mandy Wilson (2004). *Making community participation meaningful: A handbook for development and assessment*. Bristol: Policy Press. 72 pages.

סקרה: גילה לאור.*

ארגונים רבים טוענים, שהם מפעילים אסטרטגיות שיתוף קהילתיות כאשר לאמיתו של דבר הם מתכוונים לאסטרטגיית ייעוץ. אחת הסיבות להוצאת מדריך זה היא הניסיון להציג כלי להערכת תהליכי שיתוף וביקורתם, ולחשוף הבדלים אלה. השתתפות קהילתית משמעה, שקהילות נוטלות חלק פעיל במימוש עוצמה והשפעה כדי לקדם את קהילתן (עמ' 2). בטיעון זה נפתחת ההקדמה לספרם של חמישה חוקרים מאוניברסיטאות בריסטול ומערב אנגליה, העוסקים בחקר השיתוף וההשתתפות. ואכן עלה בידם לשתף פעולה ביניהם ולהפיק מדריך שימושי לבחינת האפקטיביות של תוכניות שיתוף בקהילה. הספר ממוזג שני כלי הערכה ממסגרות שונות, שנבדקו בתוכניות שיקום והתחדשות באנגליה.

כמו חוקרים אחרים, שניסו להציג מדידה אמפירית וכלים להערכת תוכניות שיתוף, גם קבוצה זו פותחת בדיון על השיבות הפעלתן של אסטרטגיות שיתוף. ראוי לחזור ולציין, שהשתתפות פעילה של אזרחים היא חיונית לפיתוח דמוקרטיה ושיפור השקיפות והבקרה של השירותים החברתיים. תוכניות כאלה הן חיוניות ליצירת לכידות חברתית והכרה של קהילות בערך השותפויות שחברי הקהילה מקיימים בינם לבין עצמם ובינם ובין סוכנויות סטטוטוריות. שיתוף הקהילה מאפשר שימוש בהבנה, בידע ובניסיון של חברי הקהילה לשם עיצוב וגיבוש תוכניות בתהליכי התחדשות ושיקום של שכונות. כמו־כן, שיתוף הקהילה מאפשר עיצוב מדיניות שהיא רלוונטית לקהילות השותפות, פיתוח כלים והזדמנויות ללמידה והתפתחות של חברי הקהילה, כמו גם חיזוק יכולתם לפתח רשתות חברתיות ולפעול תוך ייצוג כל הקבוצות החיות בקהילה.

הספר מורכב מארבעה חלקים: הקדמה, מסגרת ההתייחסות להערכה, כלים של הערכה ותרגילים הנוגעים באופן ישיר לנושאי המדידה המפורטים בחלק השלישי. כך נפרסים באופן שיטתי הצעדים המרכזיים להערכת תוכניות לשיתוף הקהילה, כולל מדידת האפקטיביות של תוכניות אלה.

המחברים מציעים ארבעה־עשר מרכיבי מפתח להבטחת האפקטיביות של תהליך

* ד"ר גילה לאור היא עובדת סוציאלית מומחית בתחום העבודה הקהילתית, מרצה ויועצת בתחום של קהילה, תרבות ופנאי.

שיתוף הקהילה. מרכיבים אלה מנוסחים כארבע־עשרה שאלות המקובצות בחמישה ממדים: השפעה וכוה, בניית קהילה, תקשורת ולמידה, תוצרים והשפעות. מתוך כל מרכיב, המנוסח כשאלה, נגזר מערך של שאלות־משנה המאפשרות למשתתפים ולבעלי העניין לשקול את האינדיקטורים להערכת ההצלחה באותו מרכיב. בהמשך מפורטים המשאבים והכלים השונים העומדים לרשותם לשם עיבוד המידע הרלוונטי לאותו מרכיב מפתח. למשל, במימד "השפעה וכוה" נבדקים ארבעה מרכיבי מפתח שיש להביא בחשבון: האם כל הקהילות המקומיות יכולות להשתתף בתהליך קבלת ההחלטות? מי מגדיר את התפקידים והעדיפויות של אסטרטגיית השיתוף וניהולה ומהו מאזן הכוח? האם לקהילות יש נגישות לכל תהליכי קבלת ההחלטות? האם לקהילה יש שליטה על הנכסים והמשאבים? (עמ' 10).

מול כל שאלה (שהיא כאמור גם מרכיב מפתח), נגזר אינדיקטור למדידה. לדוגמה: מול השאלה הראשונה (האם כל הקהילות המקומיות יכולות להשתתף?) האינדיקטור הוא: עובדות ונתונים המעידים שנגקטה פעולה אפקטיבית להכליל את מירב השותפים הפוטנציאליים. מול אינדיקטור זה מוצגת גם שאלת־משנה: אילו קהילות יש במקום, ומוצגת רשימה ארוכה של סוגי קהילות אפשריות שניתן למפות (עמ' 18). בהמשך, עדיין בשאלה זו, החוקרים מפנים את הקוראים למגוון כלים שונים למיפוי קהילות המופיע במקום אחר (עמ' 55–56). הכלי בנוי על מרכיבי מפתח המתפצלים לשאלות, שמתפצלות בשיטת החלונות לשאלות־משנה ולכלים המסייעים למתן מענה על אותן שאלות.

השאיפה לבנות כלי מפורט ושיטתי, שיכסה את מירב האפשרויות והמרכיבים הנוגעים לתחום התוכן של שיתוף והשתתפות, יצר מעט סרבול ואריכות. יחד עם זאת, הכלי מקיף וממצה את כלל המרכיבים (שותפים, מבנה כוח, היקף ועוצמה) הנוגעים לתחום השיתוף וההשתתפות בקהילה ומשום כך ניתן להסתייע בו גם באופן מודולרי.

לדברי החוקרים, הכלי שפיתחו לא נועד רק להערכה. הוא יכול לשמש גם ליצירת דיאלוג בין בעלי העניין בשותפות, לפיתוח מודעות על משמעות השיתוף, לפיתוח אסטרטגיות, כמשאב לתחזוק השותפות, למדידת התקדמות, לבניית יכולת קהילתית, ולביצוע שינויים במהלך התוכנית.

סוגיית שיתוף הקהילה נדונה היום בהרחבה במגזר הציבורי ובתוכניות שונות. ספר זה, שהוא שיטתי ויישומי, יכול לסייע לעובדים בתחומי הקהילה והעבודה הקהילתית, למנהלי פרויקטים חברתיים שונים, למחנכים, ולמרצים באקדמיה ליישם אותה הלכה למעשה.

Marie Weil, with Michael Reisch, Dorothy N. Gamble, Lorraine Gutierrez, Elizabeth A. Mulroy & Ram A. Cnaan (Eds.) (2005). *The handbook of community practice*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications. 708 pages.

סקרה: אלישבע סדן.*

הוצאתו לאור של ספר עזר בפרקטיקה קהילתית שיש בו למעלה משבע מאות עמודים היא ציון־דרך חשוב בתולדות המקצוע. מהותו של כרך כזה היא פריסה של הידע העכשווי בתחום, ויש בכך כדי להעיד עד כמה התבססה והעמיקה העבודה הקהילתית כתחום של ידע ומחקר. ערכה את הספר מארי וייל, שהיתה העורכת והמייסדת של כתב־העת האקדמי הראשון בפרקטיקה קהילתית, *The Journal of Community Practice*, שהחל לצאת לאור בשנת 1990. לצדה השתתפו בספר חמישה עורכי־משנה, שכל אחד מהם הוא שם דבר בתחומו.

הספר מורכב מארבעה חלקים הכוללים 36 מאמרים. לכל חלק יש הקדמה מיוחדת, המארגנת את הדברים ומסייעת בקריאה. כל הכותבים הם אנשי אקדמיה אמריקניים. בחלק הראשון, "ההקשר של פרקטיקה קהילתית", נכללים שישה מאמרים. זהו החלק המציג את ההקשרים הגלובליים והחברתיים של זמננו ומקשר אותם עם התיאוריות המרכזיות, העקרונות והערכים של המקצוע.

בחלק השני, "גישות עיקריות לפרקטיקה קהילתית", כלולים אחד־עשר מאמרים, המחולקים לארבעה תת־פרקים: פיתוח, ארגון, תכנון ושינוי חברתי.

בחלק השלישי, "סוגיות, אזורים ושדות של פרקטיקה קהילתית", נכללו שלושה־עשר מאמרים בשלושה תת־פרקים. בתת־הפרק על סוגיות ואזורים מובאים ארבעה מאמרים על פרקטיקה רבת־תרבותית, פמיניסטית, דתית ותיאום שירותים; בתת־הפרק על שדות פרקטיקה מובאים שישה מאמרים על עבודה קהילתית בכפר, על מסגרות בריאות ובריאות הנפש, על שירותים ממוקדים במשפחות, ועל פיתוח חברתי־כלכלי בשכונות מצוקה. תת־הפרק על גישות גלובליות וסוגיות מקומיות מביא שלושה מאמרים המלמדים על דרכים קהילתיות להתמודדות עם שינויים גלובליים.

בחלק הרביעי, "תמיכה בפרקטיקה קהילתית: ניהול, ניטור, מחקר והערכה", כלולים שישה מאמרים בנושאים אלה.

שני החלקים הראשונים של הספר מציגים משנה סדורה ומאורגנת, ואילו שני החלקים האחרונים הם אסופות מגובשות פחות של מאמרים, שאני מניחה, שעמדו לרשות

* ד"ר אלישבע סדן היא ראש המגמה לעבודה סוציאלית קהילתית בבית־הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית בירושלים.

המערכת בעת הוצאת הספר לאור. אמנם גם בחלקים השלישי והרביעי ניתן למצוא לא מעט מאמרים בעלי ערך, אך קוראים המעוניינים בעבודה קהילתית בתחום בריאות הנפש, או בקהילות כפריות, עשויים למצוא, שהמאמרים בתחומים אלה כלליים מדי. מתוך כל השפע הזה בחרתי לדון בשישה מאמרים שנראים לי חשובים במיוחד. הראשון הוא מאמרם של בנקהד וארליך, "אוכלוסיות שונות ופרקטיקה קהילתית" (עמ' 59-83). מחבריו שואלים כיצד לעבוד עם "קהילות של צבע". בישראל הצבע מגדיר רק חלק מן האוכלוסיות שניתן לכנותן "שונות". קבוצות יכולות להיות מודרות בשל מוצאן וגזען, וגם בשל דת ואזרחות שונה. מחברי המאמר מדברים על מיעוטים מודרים ומופלים לרעה מבחינה חברתית. החידוש במאמר זה הוא השיטתיות שבה הוא מתייחס לקבוצות הללו. המאמר פותח בסקירה מקיפה של ההקשר החברתי משנות ה-60 של המאה העשרים עד היום, ומגיע למסקנה, שהתקופה הניאו-שמרנית הנוכחית מציינת שפל חדש ביחס לשונה, ומאופיינת בחוסר יכולת תרבותית. המאמר דן בדרכים המתאימות לארגון "קהילות של צבע", ומתייחס לסוגיות כמו "עיוורון צבעים" והאם להעדיף עובדים קהילתיים שהם מתוך קהילת הצבע. עבור הישראלים מאמר זה עשוי לדרוש הרחבה של "הדמיון החברתי" למצבים שאינם זהים לאלה שלנו, אך יש ערך רב לדון בהם גם אצלנו.

המאמר של ריד, "שימוש בתיאוריה בפרקטיקה קהילתית" (עמ' 84-102), מבהיר בפירוט כיצד הבנה תיאורטית "צובעת" את ההבנה שלנו בתהליכים חברתיים ומשפיעה על האסטרטגיות שנפעיל בעבודה הקהילתית. מחברת זו מדגישה בעיקר את השיבות השימוש בתיאוריה למאבק בעד צדק חברתי, וליכולת להוביל שינוי חברתי. ריד מצביעה על האופן שבו אנחנו משתמשים בתיאוריות כדי לנמק לעצמנו מה משמעות המציאות ומה ניתן לעשות בה. היא גם מסווגת ומתארת בקיצור רב תיאוריות חברתיות שונות, החל מתיאוריות התפתחותיות ועד לתיאוריות ביקורתיות, ומצביעה על השאלות השונות שכל תיאוריה מאפשרת.

המאמר "התפתחות, מודלים וההקשר המשתנה של פרקטיקה קהילתית" שכתבו וייל וגמבל (עמ' 117-149), הוא פיתוח רביעי, לפי מיטב ידיעתי, של המאמר הרעיוני שלהן על שמונה מודלים בעבודה קהילתית, שגרסה ראשונה שלו הופיעה בשנת 1995 (Weil & Gamble, 1995). הפעם מוצגים המודלים בפרקטיקה קהילתית בתוך ההקשרים החברתיים הרלוונטיים לשליחות המקצוע: התפתחותן של חברות רבות-תרבותיות ברחבי העולם המערבי, הרחבת זכויות האדם בכלל וזכויותיהן של נשים ושל נערות בפרט, והגלובליזציה. המאמר סוקר את ההקשרים השונים ומצביע על האופן שבו הם מעצבים את המודלים שאנשי המקצוע משתמשים בהם. מי שעדיין אינו מכיר את המודלים של וייל וגמבל, הבנויים על המודלים הקלאסיים של רוטמן (Rothman, 2001), מקבל כאן ההזדמנות להתעדכן.

המאמר "תכנון חברתי עם קהילות", של מארי וייל עצמה (עמ' 215–243), מעדכן את חוכמת העשייה בתחום התכנון המשותף עם הקהילה. משום כך זהו מאמר חשוב, מפני שכמעט כל מה שנכתב בעבר על תכנון חברתי חצץ בין אנשי הקהילה כמבקשי שינוי ובין מתכננים למען הקהילה כסוכני שינוי. התכנון החברתי שוייל מציגה כאן מקשר בחזקה בין התהליכים בהתערבות מקצועית והתוצרים המצופים מתהליך כזה במהלך התכנון. לאחר הצגת העקרונות הכלליים, מוצגות ארבע דוגמאות של שינוי מתוכנן שנעשה במשותף עם קהילות, שניתן ללמוד מהן כיצד ליישם פרקטיקה כזאת ומה עשויות להיות תוצאותיה.

עד כאן הצגתי מבחר מאמרים שמחדשים תורות בעשייה הקהילתית. עכשיו אציג שני מאמרים המציגים רעיונות, שיש להם, להערכתי, ערך לעבודה הקהילתית בישראל: המאמר של בורגהרט ופבריקנט, "לצד מי אתם? עבודה סוציאלית, עבודה קהילתית ותנועת העבודה" (עמ' 204–214), עוסק בהצגת ההקשר, השתלטות האתיקה הקפיטליסטית על עולם העבודה הגלובלי ודיכוי בני אדם עובדים. המאמר דן בקשר הבעייתי של העבודה הסוציאלית עם עולם העבודה המאורגנת, ומציע לשנות מן המתכונות הישנות. כדי שהעבודה הסוציאלית תוכל למלא את שליחותה בקרב בני אדם עניים היא תצטרך, כמו שלמדנו בישראל בשנים האחרונות, להכיר בכך שמרבית העניים הם אנשים עובדים ושהדיכוי שלהם כאנשים עובדים חסרי זכויות הוא המפתח להתארגנות אפקטיבית להטבת איכות חייהם ולשינוי חברתי. חומר למחשבה.

מאמרו של קסטלו וגמבל, "שיטות משתפות בפרקטיקה קהילתית" (עמ' 261–275), מוקדש לאימוץ שיטותיהם של פאולו פריירה ורוברט צ'מברס. פריירה מוכר יותר בישראל. הוא היה מחנך רדיקלי שהדגיש למידה מתוך מודעות ביקורתית, והגדיר אוריינות כיכולת לקרוא את העולם, ולא רק לאיית מילים באופן מיכני. צ'מברס הוא מתכנן הפועל בקהילות כפריות במה שמכונה "הדרום הגלובלי", קרי, הארצות העניות ביותר בעולם. במאמר מובאים רעיונותיו על יכולתם של בני אדם עניים מאוד לאסוף מידע על מצבם, לנתח אותו ולתכנן פתרונות מתאימים, כאשר מאפשרים להם לעשות זאת. המאמר מצרף באופן רשמי את הידע של פריירה וצ'מברס, המתמקד לכאורה בחינוך מבוגרים ובתכנון כפרי, לידע על עשייה קהילתית בתחום העבודה הסוציאלית.

ששת המאמרים שבחרתי להציג מתוך שלושים וששת המאמרים המופיעים במדריך מייצגים מעט ממה שיש בו ורק את סדר העדיפויות שלי. אני מניחה, שקוראים שונים היו בוחרים להציג מאמרים אחרים, ואולי גם לגשת אל הספר מעמדה ביקורתית יותר. העורכת ועורכי המשנה השקיעו מאמץ מיוחד כדי לכסות כל נושא שיש בו עניין במקצוע, ויש לכך מחיר, המתבטא ברמה הלא אחידה של חלק מן המאמרים, במיוחד אלה שבשוליים. יחד עם זאת, מרבית המאמרים כתובים היטב, וכאשר מובאת גרסה חדשה של מאמר שפורסם מכבר ניכר המאמץ לחדש ולרענן.

זהו ספר מעניין למי שרוצים לדעת יותר על הסוגיות העיקריות שקהילות בכלל, וקהילות עניות בעיקר, מתמודדות אתן בימים אלה. בני אדם עניים וחלשים מתקשים היום, אולי יותר מאי־פעם בעבר, להשיג מעט איכות חיים גם כאשר הם עובדים קשה לפרנסתם. תהליכים כלכליים גלובליים מותירים חותם שלילי בעיקר בקהילות מקומיות, ומשום כך הבנת השפעתם על החיים המקומיים היא קריטית על־מנת לייצר תקווה והנעה לפעול לריסונם. ההחלטה העקרונית להציג תיאוריות קלאסיות של המקצוע בתוך הקשרן החברתי העכשווי נכונה בעיניי, למרות שיישומה כמעט בכל אחד מפרקי הספר מסרבב חלק מהם ויוצר חזרות שאולי ניתן היה למנוע.

עבודה קהילתית היא המתודה השלישית, החברתית ביותר, של העבודה הסוציאלית, וכך זה, שעורכיו וכותביו עוסקים בה, חשוב לעובדים סוציאליים קהילתיים בישראל. יחד עם זאת, עבודה בקהילה נעשית מתוך אוריינטציות שונות כגון של תכנון ערים, גיאוגרפיה, פסיכולוגיה, משפטים ופיתוח כלכלי, וגם בידי מתנדבים ופעילים הבאים מתחומים אחרים. כל אלה עשויים להפיק תועלת מן הכרך הגדוש הזה.

מקורות

- Rothman, J. (2001). Approaches to community intervention. In Rothman, J., Erlich, J.L. & Tropman, J.E. (Eds.). *Strategies of community intervention* (pp.27-64). Itasca, Ill.: F.E. Peacock.
- Weil, M. & Gamble, D. (1995). Community practice models. In Edwards, R.L. (Ed.). *Encyclopedia of social work* (19th ed., pp. 577-593). Washington, D.C.: NASW Press.